

Txillardegiren kosmodromoan

Fito Rodriguez

Kosmos bat izan da Jose Luis Alvarez Enparantza eta, horretan, bere «Kosmodromoak» (1984) narrazio liburu bat izan arren, balio du bere idatz munduari buruzko artikulua izkiri-riatzerakoan izenburua emateko eta, horretaz aritzerakotan, berriz, Jose Luisen saiakeragilearen funtsak sekulako garrantzia hartzen duela azpimarratzeko zeren, berdin narrazioetan edo eleberrigintzan, berdin itzulpenetan edota ikerketa testuetan, Txillardegiren idazkera, ene ustetan, entsegu idazlearena izan da hastapenetatik amaitzeraino. Horregatik, Txillardegiren kosmodromoan testuetarako hurbilketa eskainiz, Jose Luis Alvarez Enparantzarengana iritsi nahi dut, haren bidez, berak biziutako garaia buruzko orduko iritziak agerrarazi eta, ondorioz, Txillardegik utzitako ondarea ulertarazten lagundu. Euskal kulturak asko zor diolako Larresorori, Usako, Harribizketari edota Txillardegiri... Hala literatur arloan nola saiakeragintzan, gogamen filosofiko/politikoan edo, zehazkiago, glotopolitikoan, dialektologian, fonetikan nahiz azentuaz... Honetaz gain, Txillardegiren testuak daude, fikziokoak eta kazetaritzakoak, eleberriak, ipuinak eta itzulpenak, hamaika iruzkin egiteko gure artean betiko utzi dizkigunak. Hala ere, entsegu testuetan oinarritutako Txillardegiren irakurbidea duzue hau, bada, orain hastera doana... Txillardegi izan zen europar kulturaren berri euskal literaturan estreinakoz eman zuena. Literatura berria euskaraz eman zigun idazle urbanoa, laikoa eta iraultzailea. Nazioarteko kultur erreferentzia garaikideak euskal nazio zaharrera ekarri zituen abertzalea. Akademiak maite izan ez zuena nahiz eta berak jakintza

maite. Euskal presoak, erbestera eta errefuxiatuak. ETAren fundatzailea eta errefusatzailea. Existenzialista eta polemika zalea. Berak sortutako fikzio pertsonaien parekoa.

Eta, bere Leturiaren, Peruren edo Elsaren antzera, zoriontsu edo ez, idazlea izan da oroz gain, saiakeragintzan, gogamen filosofikoari muzin egiten ez ziona, independentziaren aldeko politikaz arituz...

Poesia izan da bere idazkuntzan agerian landu ez zuen arlo bakarra eta, halere, idazle estimatu hura, gure Gabriel Arestik zioskunez, Txillardegi, musikari guztiak bezala, funtsean, poeta ere bazen.

Txillardegi zenari asko zor zaio, hala euskal kulturak nola euskarak berak, eta euskal literaturak batik bat zorra, eduki, badu berarekin...

Haren saiakera idazkiak lagun, berak zuen idazkuntza estilo berezia, testuz testu aztertuz, zor hura kitatzen lagundu beharko genuke haren emaria ikertzen eta zabaltzen, haren ekarpen literarioa eta intelektuala aztertzen berak idatzitako testuak horretarako erabiliz...

Berak jakin izan zuen bere garaian hizkuntza literarioa proposatzen eta, ondoren, prosodiari buruzko aldarrikapenak egiten. Txillardegiren irudi intelektual eta maisuaren ekarpenak bere ardatzetan kokatu beharra delakoan nago. Ireki beharreko bide hau, ordea, oraindik jorratzeke dago eta, horretarako, bere xumean, testu hauxe, saiakeraren arloa aztertzeke aurre proposamena besterik ezin da izan.

Txillardegi aztertzeke, dagoeneko, ikerketa batzuk plaza-ratzen joan badira ere, gehienak hizkuntzalaritza, soziolinguistika, literatur narratiboa edota historia dute abiapuntu nahiz helmuga.

Hemen landu nahi dugun bide honetan, berriz, Txillardegiren entsegugintza begirada berezituaz behatu nahi dugu. Hau da, bere hizkuntza literarioaren garapenari so egin nahi diogu berarentzat funtsezkoena izan den saiakeragintzatik bertatik ikusita, alegia.

Horrexegatik hemen eskaintzen dugun Txillardegiri buruzko lanak gehiago joko luke saiakeraren historiaren alde-ra ohizkoak dauzkagun hurbilketa ideologikoetara baino. Planteamendu berria, beraz, dagoeneko egiten hasiak diren beste zenbait azterketekin erkaturik.

Hala eta guztiz, hutsuneak azaltzen baldin badira, edota zenbait akats nabarmenduko balira... gaiari emandako tratamendu berriagatik izan daitekeelakoan nago eta ez zaio leporatu behar Txillardegiri berari bere ikerlaria naizen honi baino.

I.- Txillardegi/Sartre

Txillardegiren saiakeragintzaz aritzerakoan bere idatz tankeran funtsezkoa izan zitzaion J.P. Sartreren itzalari erreparatu behar diogu...

««Il n'est pas nécessaire de souligner l'importance de la fonction d'une langue standard consistant à affirmer l'identité d'une communauté linguistique c'est en développant sa propre langue standard qu'une communauté parlante, de dialectale, devient linguistique et se distingue d'une autre communauté linguistiquement apparentée et/ou politiquement dominante» zioen Paul Garvinek (1986). Txillardegik horri kasu egin zion euskara batuaren beharra proposatzerakoan eta, 1968a baino lehenago ere, euskara literario berria *avant la lettre* erabili zuen. Honetan ere, eskerrak Txillardegi bezalako pertsonaia historikoak badauden egon, zeintzuk, 2012. urte hone-

tan ulertzen zaila izan arren, Euskal Herriaren zatiketari aurre egiteko baliabideak nahiz gaitasunak metatu dituzten, herri hau egin duten erresistentzia/diferentzia praktikak indartzen lagundu izan dutelarik.

Txillardegiren lanak –euskal hizkuntzaren batasunaren inguruan eta Euskal Herria etimologikoki euskaradunen herrizat hartuta– iraupeneako estrategia desberdinen aukerak zabaltzen nabarmenki lagundu du.

Euskal kultura «kultura kolonizatuztat» definitzea debate askotako eztabaidagai izan bada ere, hemen egiten den aukeraren ildoaren erreferentziatzat har bitez Gisèle Halimiren *Le procès de Burgos* liburuaren (1971, Galimard, collection temoins, Paris) hitzaurreko J.P. Sartreren hitz inola ere ez partzialak ez susmagarriak.

«...*Si colonie il y avait, ce paradoxe que le pays colonisateur serait pauvre et surtout agricole au lieu que le pays colonisé serait riche et qu'il offrirait le profil démographique des sociétés hautement industrialisées*»; paradoxikoki, Euskal Herria «herri kolonizatuen» artean sailkatzeko aukera egiten du, aukera hau hizkuntz/kultur eremuan oinarrituz: «*La majeure partie des millions «rendus» vont aux organes d'oppression (administration espagnole où espagnolisée, armée d'occupation, police, tribunaux. etc...) ou débasquisation (l'université où l'on n'enseigne que la langue et la culture espagnoles.*»

Egoera hau gainditzeko moduari buruz, Sartrek berak ere Albert Memmiren lanetan bilatu zuen euskarria eta, autore honen *Portrait du colonisé* liburutik hara aipu eginenez, honako hau ondorioztatzeko erabili zuen, hots, kolonizazioari buruz kolonizatua bakarrik mintza daitekeela behar bezalako sakontasunez, zeren, beti ere haren argu-

diatzeari jarraituz, kolonizazio kulturala kolonizatzaileek sekula izan ez dezaketen bizi esperientzia delako.

Aurrean esan dudanez, hauxe izan zen Txillardegiren lan-ildo. Eta kasu honetan, ildo honek euskal hizkuntzaren batasunaren gora beherak eta ondorioak azaltzera eraman zuen, euskal kulturaren eta Euskal Herriaren batasunaren bidean funtsezko pausua berau.

Jarrera konprometitu honen atzean egon da, dudarik gabe, J.P. Sartrerekiko atxikimendua. Txillardegik berak aitortu izan du hori bere saiakeretan:

«Lehenengo mailako idazle izan zenak arrasto sakona utzi du zenbait alorretan. «Ecrivain engagé» baten izena eskatuz gero («idazle engaiatu edo konprometitu» euskaraz), askok eta askok Sartre hautatuko lukete Europa osoan.

Baina gure herrian, iruditzen zaidanez, eta beste batzuetan ere erreplikatu dudanez, arrotz dago oraindik, ezezagun. Sartrek Euskal Herrian ahanztura hori besterik mereziko ez balu bezala.»¹

Baina, ausartu nintzateke esatera, euskaldunok ez genuen inongo Sartreren beharrik Txillardegi genuelako, hain zuzen ere. Hau da, Sartrek berak adierazterik ezin zuen «kolonizatu kulturalaren esperientzia» azaldu zigun Jose Luisek euskaraz. Senezko saiakeragile moduan azaldu ere. Txillardegik bere iritzia pertsonala eman digu beti, era argian bezain fundatuan, bere kosmoserako bidea irekiz:

«Neronen iritzia azaldu badut ere, liburu funtsezko batzuen berri ere ematen dut bertan. Batzuetan bibliografi ildoan kokatu naiz, baina ez zait bide hoberik bururatu. Denbora izan banu

¹ Txillardegi (2007) *Horretaz*. 9.or.

bestela egingo nukeen. Baina besterik ezean, hau bederen eskaintzea bururatu zait.

Liburu hau eskaini nahi nieke, beraz, giza arazo nahasiak beren haragi eginik ere, Kosmosaren eskeratasun misteriotsuak pentsakor uzten dituen guztiei.»²

Hala ere, Txillardegik bere testu literario batuzaleak argitaratzen hasi zenean, Espainiako estatuan «gerra zibila» deritzonetik 20 urtera (Euskaltzaindiaren planteamenduak 1956ko Arantzazuko Batzarra) hizkuntz batasunaren premia planteatzetik urrun zeuden. Arantzazun aurkezturiko txosten guztietarik batek bakarrik helduko zion gai honi. Txillardegik eginak hain zuzen,aldi horretan erbestera izan zuen idazlea berau, eta gero, ikusiko dugunez, funtsezko garrantzia izango duena arazo honen konponbidean. Idatzizko sorkuntza modernoak, hala ere, gero eta batasun-premia handiagoa zuen. Horregatik Gabriel Aresti idazle eta poetak, 1958an, hitzartze publiko sonatu bat izan zuen bizkaieraz probokazioz, erregistro dialektalak publikoan eta bereizi gabe erabil-tzeak azaleratzen dituen kontraesanak argitara ateratzeko. 1959an, aitzitik, bere *Maldan Behera* poema publikatu zuen, non bederatzi urte geroago euskara batutzat hitzartu zen euskara-mota aurkitzen dugun.

Lehen aipatu dugun inflexio gunea kultur planteamendu tradizionaletik apurketa batean datza, hots, literaturari dagokionez historikoki erlijio katolikoaren nagusitasun-al-dian eta historikoki Eusko Alderdi Jeltzalearen aitzindari-tzapean izandako planteamendu tradizionalen eta ETAn fenomenoaren inguruan garai honetan agertzen diren na-

² Ibidem 7.or.

zio-askapen eta kultur modernizazioko planteamenduen artean gertatu zen apurketan.

Prozesu honetan, jakina, beste elementu batzuk ere badauden arren, dudarik gabe esan daiteke bertan aurki daitekeela hain fenomeno konplexua ulertzeko modua eskain dezakeen kontraesan nagusia.

1960an gero euskaltzainburu izango zenak, Jean Haritschelarrek, hango kide arrunta izateko kargua hartu zuenean Baigorriin, orduan presidente zen P. Lojendiok gipuzkeraz egin zion ongietorriko hitzaldia. M. Lafontek zubereraz aurkeztu zuen euskaltzain berria, eta sarberriak behe-nafarreraz eman zuen bere lehen maisu-lekzioa. Euskaltzaindiaren jarrera publiko honek, geroago, P. Xarriton eta Txillardegi euskaltzain urgazleen dimisioa eskatzea ekarri zuen.

Hari berean, 1963an, Baionan «Euskal Idazkaritza» zeritzona hasi zen biltzen eta, euskalki guztietako ordezkari osatua, euskal aditza batzeko lan neketsuari heldu zion.

Beste talde eta pertsona batzuek ere erreferentzia gune diferenteetatik fin esku hartu zuten euskaldun guztien premia honi aterabidea emateko proiektuan. Azpimarratu beharrekoak dira Mirande eta Peillenen arestian aipatu lanak Parisen, X. Kintana, G. Aresti eta I. Berriatua-renak Bizkaian, eta halaber *Jakin* entsegu aldizkariarena Gipuzkoan eta jeneralistagoa zen *Anaitasuna*rena Bizkaian.

Talde berri hauek guztiek nazionalismo tradizionalaren hegemonia arriskuan jartzeak hizkuntz batasunaren kontrako erreakzioa eragin zuen. Batasun honen azterketa, nahiz eta egiten hasia eta aurreratua, oraindik egiteke zegoen, baina, azkenean, Baionako batzar teknikoan emaitza

kontsentsuz onartu zen hiri hartan abuztuaren 29 eta 30ean egin zen batzarrean. L. Mitxelena euskaltzain eta itzal handiko hizkuntzalariak bere gain hartu zituen oinarritzko akordioak, Euskaltzaindiari aurkezteko (*Euskera* '1968', 139, 205, 206 eta 216 or.).

Baina erabakiak atzeratuz zihoazen eta euskal literatura berriaren ordezkari ezagunenak Ermuan batu beharra izan zuten 1968ko 28, 29 eta 30ean, eta literatur hizkuntza komunaren alde «zin egin» beharra izan zuten.

Euskaltzaindiaren «urrezko ezteien» ospakizunaren inguruan heldu zitzaion behin-betiko gaiari. Honen ondorioz, 68ko udazkenean erabaki ziren hizkuntz batasunerako oinarriak, abiagunetzat L. Mitxelenaren lana hartuz. Honek Baionako akordioak (1964) eta Ermuko arrazoiak (1968) jasotzen zituen.

Gorago esan bezala, nazionalismoko talde tradizionalen presioa, lokalismoaren ordezkari nazio-kontzeptu modernoak zekarren hizkuntz batasunaren kontra zegoen.

Espainiar eta frantses «inteligentsiak» ez zuten sekula begi onez ikusi Estatu bietan mintzatzen zen hizkuntzaren batasuna.

Eta honek ekarri zuen «euskara batua» hasiera batean erdeinatua eta jazarria izatea, kultur ezarrera handiko planteamendu zenbaiten aldetik. Urte horietan euskaltzainburu izan zen M. Lekuonak berak ere ez zituen betetzen Euskal Akademiak batasunari buruz jarritako arauak, honek gatazka franko zekarrelarik. Presioak hain izan ziren handiak, non Euskaltzaindiaren bilera batean (Bergara, 1978) lehenago hartutako erabaki batzuei kontra egiteraino heldu zen, era honetan horretarako lan egin zutenengan ondoeza sortuz, baina nazionalismo tradizionala konforme utzita, nahiz eta

honek, hala eta guzti ere, batuaren kontrako bere borrokan segitu zuen.

Dena den, bi lan izan dira erreakzio horiek nahi zuten ondoriorik ez izatea lortu dutenak. Aurka egite horiek eta polemikak oraintsukoak diren arren, euskara batua errealitate eztabaida ezina da. Horretarako ekarpen handia egin dute alde batetik 68az geroztik buruturiko helduentzako literatur lanak eta, bestetik, testugintza pedagogikoaren garapenak.

Kasu biotan gizarte-mugimendu indartsuak aurkitzen ditugu, nazionalismo tradizionalak jarritako trabak gainditzen jakin izan dutenak, hala eremu ideologiko/linguistikoa, hemen azaldu den bezala, nola instituzioen aldetiko traben eremuan.

Ezin daiteke uler ez eztabaida linguistikoa ez euskara batua egun duen sustraitzea, baldin nazio-kontzeptu modernoaren inguruan bildurik erregistro dialektalen erabilera publikoa abolitu/gainditu duen presio sozialarekiko erreferentzia saihesten bada. Asko dugu oraindik egiteko, baina Euskal Herriko zazpi lurralde historikoetan erabiltzen den hizkuntza, normalkuntzarako joeraz literatura sortzen duen hizkuntza da. Pirinioez haraindiko eta hemendiko euskal hiztunek literatura bera dugu geure hizkuntza³ eta, bide horretan, Txillardegiren jarrera aitzindaria izan da .

2.- Hizkuntza literarioaren aldarrikapenetik praktikara

«Euskal soziolinguistikaren lehen urratsak berak eman zituen. Uste dut euskararen beharretik ekarpenak egiten zituen gizona izan zela Txillardegi, marketin instituzionalaz harago. Adorea zuen, bai horixe, baina bere adorea ez zen bulegoan geratzen

³ Txillardegi (1978) *Euskal Herritik erdal herrietara*

zen horietakoa, kalera ere irteten baitzen, salatu behar zenean salatzeo, baina beti modu eraikitzailean.»

Juan Mari Torrealdaik, liburuen soziologoak, *Jakin* aldizkariko zuzendariak eta euskaltzainak adierazitakoaren arabera, gainerako euskal saiakeragileok Jose Luis Alvarezek irekitako bidea segitzea besterik ez dugu egin :

«Txillardegi gauza asko izan da eta gauza berri askoren abiapuntua izan da: Euskal Herri berriaren abiapuntuan egon da, euskaltzaletasunean, herriaren abiapuntuan... eta gero nobelagintzan eta euskara batuaren abiapuntuan ere. Hitz batean zaila da laburbiltzea zer izan den, baina esango nuke distantziarekin bere irudia handituko zaigula. Nik beti izan dut etxeko anaia zahar bat izango balitz bezala, beti aitzindari; guk beti bere ildotik jarraitu dugu.» (Gara, 2012/01/16).

Makina bat saiakera eskaini zion euskararen gizarte «statusa» aztertzeari: *Hizkuntza eta pentsakera* (1972), *Sustrai bila*. Zenbait euskal koropilo (1970), *Euskal Herritik erdal herrietara* (1978), *Euskal kulturaren zapalketa 1956-1981* (1984), *Soziolinguistika matematikoa* (1994) eta, bereziki *Euskararen aldeko borrokan* (2004).

Ez zituen bakarrik euskara batuaren aldeko proposamenak egin. Ez zuen bakarrik hizkuntza literarioari kontsentsuko bidea eskaintzeko borroka egin Euskaltzaindiaren barruan eta kanpoan. Euskararen erabilerarako eredu izan zen bere eguneroko praktiketan. Tokian tokiko historia entseguak idazterakoan, adibidez *Antigua 1900* (1991) eta *Santa Klara, gure uharte ezezaguna* (2004), euskara ere erabili zuen.

3.- Entsegu literarioa

1965ean *Huntaz eta hartaz* argitaratzean aurrerakada nabarmena eman zion Txillardegik euskal saiakerari, euskara

gai guztiez aritzeko baliagarria zela frogatzerakoan. *Horretaz* (2007) kaleratzearekin bere Jean Paul Sartrearekiko lotura eta Galiziari eta Rosalía de Castrori, agian lehendabiziko poeta existentzialistari, zion maitasunaren berri ere eman zigun.

Horretaz gain, inperialismoak Ameriketako burututako kultur genozidioa, giza aberearen eboluzioa, jainkoaren eta antropozentrismoaren kritikak eskaini zituen saiakera estiloan... Hona hemen lagintxo bat:

«Nondik etorri da gizakia? Norat ari da gizadia? Zein izan dira gure arbasoak?

Nork ez dizkio bere buruari galdera hauek egin? Edota antzekoak? Nik neuk ere bai. Noski. Eta neure entsegu bilduma xume honetan zerbait kontatzea iruditu zait bidezko.

Zerbait irakurri dut alor horretan aspaldidanik.

Baina, liburu honetako gainerako ataletan bezala, kanpotik begiratzen duen lekuko jakinmina besterik ez naiz izango.

Nire mezuak lekukotza dakar, eta kezka ere eragingo du, agian. Sakondu nahi duenak espezialistetara jotzea dauka. Puntuak jartzea dagokit bakarrik. Bertsoa... bestek burutuko.»⁴

Parragrafo honek, bere saiakera guztiek bezala, ikuspegi existentzialista barraitu zuen euskal letretara. *Leturiaren egunkari ezkutuan*, Unamunoren itzala eta orduko europar jite ideologikoak etorri ziren gure literaturara, Txillardegiren bitartez.

Peru Leartzakok (1960), bigarren eleberria izanik, ez zuen *Leturiaren egunkari ezkutuak* besteko ospirik erdietsi baina badu, eduki, goian aipatutako kultur giro europarraren isla ere:

⁴ Txillardegi (2007) *Horretaz*. 107.or.

«Kanposantuan sartu nintzan. Kristaurik etzan han. Hillarriak errenkada luzetan. Hango pakea urragarri zitzaidan: Hanhemenka, hillarrien tarteetan, belar-izpi batzuk. Hezea zegoen hura oraindik, negarrari utzi berria balitz bezela. «Emen datza»... «Emen datza»... «Emen datza»... Ahaztuta han. Are gehiago: jendeak alde eginda.»

Heriotzari buruzko kezka, budismoaren berri ematea e.a., euskal literaturan geroztik gero eta gehiago agertu diren gaiak izan badira ere, Txillardegirengan dute abiapuntua.

Elsa Scheelen (1969): «Irratia anartean berriak ematen hasia zan: «... Viet Nam'en ikaragarrizko inkontrua gertatu da atzo Mekong'eko ibaiartean:

382 vietnamdar gertatu dira hillik; eta, beste aldetik, 17 amerikar. Orain arte ez zan horrelako hilkintzarik ikusi Viet Nam'en egun bakar batean; eta, jakin danez...»

Vietnamgo gerratea, laizismoa eta batez ere marxismoa agertzen dira lehenbizikoz euskal narrazio batean. Egun, orduko orriak berriz irakurrita, euskara batuaren aurreko idazkera batua sumatzeaz gain, idazkuntza erabat moderno antzematen diogu testuari.

Eta gero, *Haizeaz bestaldetik (1979)* dator non, istorioak gora-beher, Txillardegi bera den azalarazten zaigun pertsonaia nagusia.

Ez dugu ahortzi behar, normalki fikzio lanen artekotzat jotzen dela *Kosmodromo (1984)* ipuin-liburua. Baina, aurretantzean frogatzen saiatuko naizen moduan, hauek guztiak saiakerak dira berez.

4.-Txillardegi saiakeragilea:

Saiakeren idazleak, pertsonaia literarioa bailitzan, kemena behar du entsegugintzan aritzeko.

Kuraia behar baita norberaren iritzia idazketaren bidez finkatzeko, azaltzeko eta defendatzeko.

Halere, saiakeren idazleak, dogmatismotik ahalik eta urrunen, ez du bere idazkia monologo gisa garatzen, azalezko hurbilketa batean kontrakoa iruditzen arren. Horrela izan da Txillardegiren jarrera literaturan, politikan zein bizitzan. Akademiaren aurrean edo Estatuaren kontra, salaketa garaian edota proposamenak gauatzeko orduan.

Saiakerak, J. Derridak deitzen zuen «bestearen monolinguisismoa»⁵ apurtzen laguntzen du. Ezaguerak, berez, partekaturik behar baitu izan, eta saiakerak, idazkera polemikoaren bidez, irakurlearekiko elkarrizketa bilatzen du, kementsu eta bipila. Ausardia behar baita idazkera monologikoak berak bakarrik ez duela gogoetarako aukerarik ematen onartzeko. Era berean, pentsamendu askea sortzeko, Akademiatik kanpoko eztabaidak eta saiakerak, idazketak eta irakurketa zaharrak modu berrian berreskuratu behar ditugu, eta idatziz hori guztia defendatzeko atrebenztzia beharrezkoa da.

Bide batez, pentsatzeko erabili ohi ditugun hitzak ez direla gureak jakin arren.

Gure hizkuntza ez dela orain aldiko bakarrik dakigunetik, esanahi bakoitzak bere historia duela jabetzen gara. Beraz, gure esanak, lehenaldikoak bezain orainaldikoak diren neurrian, bizi behar dugun oraina ulertzeko balio behar dute, une eta toki guztietarako, nonahirako eta noiznahirako, balio ez duelako, hain justu.

Saiakera iritzi duina dela esan berri dugu, «duintasun» kontzeptuak grekozko dokein (itxura) eta doxa (iritzia)

⁵ Derrida, J. (1996) *Le Monolinguisisme de L'autre ou La Prothese D'origine*. Galilée

batu egiten baititu. Hau da, iritzia emateko euskarria (guri dagokigunez, hizkuntzak) itxurazkoa izan behar duen hein berean, funtsezkoa izaten da irizpidea plazaratzeko kemena ere. Aburu polemikoak eta norberaren usteak dira saiakera egokien oinarri eta. Edozein gizataldean, edonon, edonork, egin dezakeena baina, bakar batzuk, Txillardegik kasu, egiten ausartzen direnak.

Hau da, bere testuen ikerketatik abiatu, mundua aztertzeko modu duin bezain pertsonala aurkitzen dugu, eta bereziki, literaturaren bidez, giza bizitza ulertarazten lagunduko digun ekimena.

Illo horretan Txillardegiren saiakeren irakurketak, haren idazketa ezagutzeak zein hari buruzko testu iruzkinak, bide berria lantzeko aukera irekiko du euskal eskolan.

Eta entsegu testuak sortzeko, berriz, norberaren eskarmentutik eratorritako iritzia behar bezala azaltzeko, gogoetagaia da funtsezkoena. Hori, eta duintasunari muzin egin gabe, berau garatu ahal izateko taxuzko hizkuntzari kasu egitea ere, horretan Txillardegik bera eredu izan dela.

Gogoeta sortzeko sistema horixe dugu, nonbait, Montaignek berak *Entseguak* idazteko erabili izan zuena. Izan ere, horrek kutsatu zuen okzitaniarra eszeptikoen leloaz —«zer dakit nik» (Que sais-je?)— eta bultzatu zuen bere hausnarketak izkiriatzera, berrirakurtzera eta, haien gainean, iruzkinak eranstera. Hauxe izan da, gurean, Txillardegik erakutsitako aldartea eta landutako estiloa, non saiakera literarioa ere berritzen duen. *Huntaz eta hartaz* (1965) argitaratuz geroztik mota guztietako bideak hartu zituen entsegugintzan baina, batik bat, Jean Paul Sartre, Edgar Morin eta Bertrand Russell pentsalarien itzala nabarmentzen da bere ekarpenean. *Hizkuntza eta pentsa-*

kerakera (1972) ez da saiakera literarioa, gogomenari buruzkoa baizik eta, gaur egungo planteamenduetatik behintzat, aski gaudituta dagoena. Hala ere goian aipatutako gaurkotasuna nahiz ausardia erakutsi zituen. Gauza bera *Euskal Herritik erdal herrietara* (1978) liburuan, zeinean aldeztu aurretiko izkribuak bildu arren, orduko erreferentzi ideologikoen berri eman zigun.

Filologia Parisen ikasi ondoren Bartzelonako Unibertsitatean burutu zuen Doktoregoa eta AEBetan egonalditxo bat egin. Ikasketa/ikerketak haien ondorioak dira *Euskara batua zertan den* (1974), *Oinarri bila* (1977), *Euskal gramatika* (1978), *Euskal Fonologia* (1980), *Euskal Dialektologia* (1983) eta *Euskal azentuaz* (1984) zeinetan hogeitun urte lehenago euskara literarioaren baterakuntzan erakutsitako adorea eta jakinduria euskara mintzatuaren erronkaren aurrean berriro ere azaldu zituen.

Frankismoan, halere, eta hasieran euskaltzainburua zen Azkueren itzalpean, Federiko Krutwigek (1921-1998) irauli zuen ordura arteko euskal pentsaera eta, Txillardegirekin eztabaidan betiere, euskal gogamen berria sortu zutela esan daiteke. Krutwigek Bilbon, Bonnen eta Parisen ikasi zuen. Larramendiren, eta batik bat Mogelen, miresiriko kultura naturalistaren alde ibili beharrean, bide berriak ireki zituen euskal izaerari buruzko hausnarketetan. Mogelen iturri hartatik (Peru Abarkaren irakaspeneetatik...) edan zuten apologistek, euskaltzaleek eta nazionalistek, Krutwig eta Txillardegi agertu arte behintzat. Hauek metropolien aurkako XX. mendeko deskolonizazioaren teorikoak ezagutuko zituzten (Memmi, Sengor, Lumumba, Gevara...) eta kultura menperatzailearen eta menperatuaren arteko dialektika modu berri bat ekarri

euskal gogoetara. Euskal Herria ulertzeko hausnarketa berri honek *Vasconia* (1963) liburua zuen erreferentzia garai hartan.

Federiko Krutwig ez zen naturalista ez eta populista ere, euskal kultur elitearen premia aldarrikatu zuena baizik. Euskaltzaindian onartua izateko eliza katolikoren jarrera atzerakoia kritikatu egin zuen sarrera hitzaldiagatik joan behar izan zuen erbestera 1952an. Hizkuntz batasunaren irizpideak finkatzeko egindako saioetan (1968) ez zuen onartu nahi izan garbizaleen bidea (Aranaren aldeko ikuspegi nazionalista), ez eta Azkueren antzera gipuzkera osatua proposatzen zuen pragmatismoarena ere (geroago Txillardegik defendatuko zuena). Lapurtera literarioaren alde borrokatu zen beti. Bere ibilbide intelektuala gizarteratu nahian hamaika liburu, saiakera, prentsa artikulua eta elkarrizketa kaleratu zituen: *Praktikaz* (1968), *Garaldea* (1978), *Ekhaitza* (1980), *Mystagintza zaharra* (1982), *Jakintza baitha* (1982)...

Ildo honetatik baina, era berean, Krutwigekiko lehian dago Jose Luis Alvarez Enparantzaren pentsaera. Baina Txillardegik ez du, Krutwigek bezala, euskal kultura nekazal kulturarekin inola ere parekatu nahi izan. Aitzitik, Unamunoren antzera, existentzialismoaren ikusmoldea erabili izan du euskal izaeraz pentsatzeko. Bere lehenengo idazlanetan bizitzan egin beharreko hautuez, denboraren joan-etorriaz edo irtenbidea aurkitzerik ez daukaten pertsonaiez ari da (*Leturiaren egunkari ezkutua*, *Peru Leartzako*, *Elsa Schellen*, *Haizeaz bestaldetik*). Heldutasunean eskematismo politiko hertsiago batez aritu izan bada ere (*Exkixu*, 1988; *Putzu*, 1998; *Lapartzari agur*, 2005...) haren ekarpen guztietan sinbologia berriak eta estilo modernoak etengabe eskaini ditu.

Hizkuntzalaritzaz zein kulturaz ere aritu izan da (*Sustrai bila*, 1970; *Hizkuntza eta Gertakarien lekuko*, 1985...) eta denak politizatu egin dizkigu euskal intelektual gisa. Jarrera hori zabaldu nahian, gainera, kultur eragile nekagaitza izan dugu. *Branka* aldizkariaren sustatzaile bezala eta Udako Euskal Unibertsitatearen kide gisa, euskal pentsamenduaren garapenean funtsezko uztarria izan zen.

Euskal heziketaren mundura Txillardegik egindako ekarpena ezin da, beraz, jakintza-arlo berezietara (hala fonetikara nola soziolinguistikara) soilik mugatu. Aitzitik, Txillardegi hezitzaile gisa zer den konturazteko, hezkuntza-arloan bertan intelektual modura aztertu behar dugu, ezinbestean. Irakaskuntzari buruzko proposamen garaikideak teknikariaren irudia hobesten du, irakasleria- ren gizarte-inplikazioa baztertuz. Txillardegik, berriz, hezkuntza eta hizkuntza politizatu egin dizkigu, intelektual gisa. Horra hor bere funtsezko ekarpena hezkuntza-harremanen mundura.

Izaera kaleidoskopikoa izan du Jose Luis Alvarez Enparantzak. Joan Man Irigoienek famatu zituen poliedroen hostoen antzera, hamaika aurpegi dituen pertsonaia da. Liburu honetan haietariko batzuk azalarazten direnez, aberriaren aldarrikapenarekin loturik daudenak agertzea suertatu zait. Politikagintzan edo ideologian, eleberrigintzan nahiz literaturan oro bar, hizkuntzalaritzan edota soziolinguistikan bereziki... berak erein, hazi eta hedaturiko uztak nabarmenak ditugu oso. Pedagogiaz, ordea, ez du gauza handirik idatzi nahiz eta Deuston, Udako Euskal Unibertsitatean, UPV/EHUko Filosofia eta Hezkuntza Zientzien Fakultatean, BAT soziolinguistika aldizkariaren zuzendaritzan edota Euskal Herrian zehar emandako hamaika eskoletan bere irakasle gaitasuna ederki

erakutsi. Hala ere, gauza pare bat azpimarratu nahiko nuke nik Txillardegi eta pedagogia elkarrekin lotzerakoan.

Alde batetik, bere izaeran eta historian euskal intelektualaren ezaugarriak nabarmentzen diren legez, eskola emateko garaian ere hezitzailearen rola intelektualaren ereduarekin lotu izan du beti, niretzat egun jada ahaztua baina funtsezkoa zaigun hezkuntza-jarrera erakutsiz eta, *de facto* edota errealitatean, intelektualaren irudia aldarrikatuz heziketan.

Bestetik, hizkuntzalaria eta fonologoa izanik, maisutza-lanetan kasu egin dio aspaldidanik kezkatu nauen arazoari: ahozkotasanaren eta heziketaren arteko binomioari.

Izan ere, Txillardegiren nortasun publikoaz aritzerakoan bi ardatz dauden arren (bizierak eta idatziak), eta bereziki bigarrenagatik ezaguna bada ere, bere bizipenek baldintzaturiko idazkiak ditugu bizitza osoan zehar berak izkiriaturakoak. Euskaltzaindiko liburuzaina den Pruden Gartzia oñatiarrak bildutako Txillardegiren milaka artikulua, ehunka saiakera eta dozenaka liburu haien atzean, Jose Luisen bizitza dugu beti, eta, nabarmenki, ezkutatu gabeko bere hautu politiko eta intelektualak. Horixe da ekoitzitako literaturaren sorburua, berea izan baita euskal letretan besteengan nekez aurki daitekeen literatura modernoaren aitzindaritza.

Berak borrokatu du gurean, agian, inork baino gehiago etnozentrismoaren eraginaren kontra, horretan eredu izanik. Idatzitako guztian, genero literarioa edozein izanda ere, idazkera «diferentearen» jabe izan da beti.

Différance latinezko «differre»-tik eratorritako hitza du-gu eta desadostasuna (polemos/diferentzia) ulertarazteko baliagarria da. Idazketa polemikoetan eta iritzietan egunerokotasunak sortu ezin dituen eztabaidak plazaratzen dizkigu, saiakera duinen bidez. Idazketa horiek, oinarrian, idazle ba-

koitzaren biziperekin (bizipen literarioak barne) lotuta doazen proposamenak dira. Idaztea, norbanakoaren bizipena azaltzea den neurrian, ezin da denbora-pasa izan, bizitzarako prestakuntza baizik⁶.

Baina literaturak⁷, arteek bezala, ez du soilik arrazonomendua erabiltzen. Arteak eta literaturak lortzen baitu, nonbait, lotura linbiko atsegina garunaren bi hemisferio ezberdinetan dauden sentimenduak eta arrazoibideak elkartuz⁸. Eta entsegu testuak sortzeko, berriz, norberaren eskarmen-tutik eratorritako iritzia behar bezala azaltzeko, gogoetagaia da funtsezkoena. Hori, eta duintasunari muzin egin gabe, berau garatu ahal izateko taxuzko hizkuntzari kasu egitea.

Arestian esan bezala, saiakerak ez du akademikoa izan behar. Jurgi Kintana historialariak idatziriko «*Urre urdinaren lurrina*» saiakera da, baina bere esperientzia pertsonaletik sorturiko hausnarketa sasi fikzionatu labur eta zorrotza. Saiakera da, oro bat, Tere Irastortzaren «*Izendaezinaz*»¹⁰. Izan ere, Irastortzak, gure literaturako poeta jorietako bat izan arren, izendapenen gaia jorratu zuen, akademizismotik at, bere hizkuntza-jarioari mugarik ezarri gabe eta, gainera, horretarako emaniko datuen aurrean inoiz makurtu gabe. Ildo berekoa dugu Imanol Galfarsoro ikerlariaren «*Kultura eta identitate erbesteratuak*»¹¹ edo Joxe Azurmendi filosofo-

⁶ B.B.A.A. (1958) *Les intellectuels/ la pensée anticipatrice*, in *Arguments*. 9.

⁷ Changeux, J.P. (1994) *Raison et plaisir*. Jacob.

⁸ Changeux, J.P. (2008) *Du vrai, du beau, du bien: une nouvelle approche neuronale*. Jacob.

⁹ Kintana, J. (2008) *Urre urdinaren lurrina*. Pamiela.

¹⁰ Irastortza, T. (2008) *Izendaezinaz*. Pamiela.

¹¹ Galfarsoro, I. (2004) *Kultura eta identitate erbesteratuak*. Pamiela.

aren «*Espainolak eta euskaldunak*»¹². Izan ere, filosofia edo ikerketa sistematikoa baino gehiago, entsegu literario sakon eta bortitzak dira aipatu horiek guztiak.

Badira, ordea, euskal letretan, saiakeragile peto-peto izan direnak¹³. Aldizkarietan, ohi bezala, loratu da gehien haien emana, hala nola *Jakinen*, *Eganen*, *Brankan*... Txillardegirena barne.

5.-Saiakeraegilearen ezaugarriak

Zeintzuk dira, zehatz-mehatz, aipatu testu horiek idazteko ezinbestekoak? Hona hemen: ideia, forma, egitura, estiloa eta trebezia.

5.1.- Ideia

Saiakeraren muina eta bizigaia diren ideiak ez zituen Txillardegik ezkututzen eta, horregatik hain zuzen ere, izan ohi da berak sortutako literatura oro saiakera.

Beste ildo batetik, baina filosofiaren arloan, hura argitu nahian aritu ziren M. Foucault¹⁴, J. Derrida¹⁵ eta G. Deleuze¹⁶. Ideien idazkuntza ikertu zuten, hain justu. Ideiak ez baitira asmakizunak ezta aurkikuntzak ere. Ideia ez da egiaren sinonimoa, zeren norbanakoren hautematetik datorren esperientzia paradoxala dugu ideien iturburua. Paradoxa, jakina den bezala, aurreiritzia, saiakerarako abiapuntua da.

¹² Azurmendi, J. (1992) *Espainolak eta euskaldunak*. Elkar.

¹³ Rodriguez, F. (2005) *Saiakeran saiatzeko gida*. EIE. Euskal saiakeraz hitz bi. 65/100 orr.

¹⁴ Foucault, M. (1986) *La pensée du dehors*. Éditions fata morgana.

¹⁵ Derrida, J. (1979) *L'Écriture et la Différence*. Seuil

¹⁶ Deleuze, G. (1997) *Différence et Répétition*. Puf

Kontzeptuak, ordea, Gilles Deleuzek zioenaren ildotik, gauzak, arloak, mugak, koloreak edo abiadurak izan daitezke. Ez daude inoren buruan, filosofian baizik.

Aitzitik, ideia arazoaren muina dugu: buruhaustea bera. Hura oinarritzat hartzea da ezagutza helburu duen literaturaren egitekoa, «insight» arazoei bide ematea. Idazkera eza-gueraren bidetzat hartzea.

5.2.- Forma edo Generoa

Txillardegiren antzera egin izan dute Dostoievskik edo Saragom literaturan, eta baita Saussurek edo Benvenistek hizkuntzalaritzan: literaturak berak erakutsi ohi duen joeraz gogoeta. Ariketa literarioak, zientziak ez bezala, mundua ulertzeko erabiltzen dugun hizkuntzaren bidezko esanahien berezko bikoiztasunaren berri ematen baitigu (Jakobsonek *shifter-a* deitu zuena).

Honetaz aritu zen Roland Barthes testu literarioaren aldarrikapena eaginez, zientziaren ikuspegiari aurre egin nahian. Pentsamenduak ezin baitira adierazi adierazteaz pentsatu ezean eta, ondorioz, nahi dena iragarri ahal izateko, idazketaren garrantziari ere, adierazteari buruzko gogamena garatzeko balio duen neurrian, kasu egin behar zaio.

Beraz, idazten duenaren eta idazlea den gizakiaren arteko bikoiztasuna eta distantziamendua lantzen duen «ariketa aliterarioa» saiakera da.

Idazketaren forma berezi honek, hala «niaren osagarriez» nola «bestearen gehigarriaz» hurbilketa linguistikopedagogikoa egin ahal izateko balio digu¹⁷.

¹⁷ Aebly, S. (2010) *La figure de l'autre dans les régulations locales*, in Scheneuwly&Dolz. *Des objets enseignés en classe de français*. Pur. 175-185.orr.

Baina ez da ahaztu behar, linguistikoki bederen, edukirik gabeko literatur formak gauzaterik badago ere (Flaubert zenak horixe egin nahi zuen hain zuzen ere), formarik gabeko edukiak besterenganatzerik ez dagoela¹⁸.

Jakin badakigu literatur generoak¹⁹, testuen sailkapenen araberako diskurtso mota ezberdinak besterik ez direla, eskolak²⁰ landutako eredu didaktikoak finean.

Horregatik idazle bakoitzak hartu beharko lituzke bere idazkiak beste norbaiten izkribuak balira bezala, erabiltzeko, aipatzeko edota berregiteko.

Literaturari buruzko gogoetak esanahien sistemaz hausnartzea eskatzen du, ezinbestean, hizkuntza baita, beti, gogoetagai dena. Eta halaxe izan da, bistan denez, Txillardegirengan.

5.3.- Egitura

Saiakeraren idazkuntza, berez, irakurketa esanguratsuaren eragilea da. Zentzu berriaren bila esanahia aldatuz doan testua dugu entseguaren egitura.

Eguneroko bizitzak edonori etengabe eskatu ohi dion iritzia duina idatziz adieraztea da entseguaren funtsa. Arestian esan bezala, askotan, saiakera filosofiarekin bide beretik badoa ere, ezin esan daiteke filosofiarekin guztiz bateragarria denik.

¹⁸ Sloterdijk, P. (2010) Si tant est que, s'il peut exister une forme sans contenu, on ne peut imaginer en revanche de contenu sans forme, in *Le Magazine Littéraire*. 496. 99.or.

¹⁹ Bakhtine, M. (1984). Les genres du discours, in *Esthétique de la création verbale* (265-308. orr.) (A. Aucouturieren itzulpena.), Paris, Gallimard. (jatorrizkoa 1979koa)

²⁰ Philippe G. et Piat, J. (dir.) (2009). *La langue littéraire. Une histoire de la prose en France de Gustave Flaubert à Claude Simon*. Fayard.

Denizot, N. (2009). Des «textes anciens» aux «textes fondateurs» en classe de sixième: enjeux socioculturels d'un corpus scolaire, in B. Daunay, J. Delcambre et Y. Reuter (dir.), *Didactique du français. Le socioculturel en question* (85-96 orr). Presses du Septentrion.

Ikerketa filosofikoak, besteak beste, xedea edo ikergaia argi eta garbi mugatuta eduki behar du. Horren arabera, ezinbestekoa da zeregin horretarako erabili beharreko metodoak ere guztiz zehazturik egotea. Eta gainera, premiazkoa izaten da ondorioak orain arte zientziek emaniko emaitzekin alderatzea ere, ondorio horiek ontzat eman ahal izateko²¹ ibilbide epistemologikoa agertaraztea.

Saiakeraren ezaugarriak, berriz, guztiz bestelakoak dira. Filosofiaren idazkerak zehaztasuna eskatzen du helburu zein metodologian; eta, aldiz, entseguak malgutasuna nahiag du²²: esanahien etengabeko aldaketa, goian esan bezala. Txillardegi irakurri duenak badaki zertaz ari garen.

5.4.- Adierazteko modua

Gutxi dira, Txillardegiren modura, idazle bihurtzen duten idatz grinaren bidezidorra aztertzeko bere literaturaren esparrua eskaini izan dutenak. Berak erakutsitakoa baliagarri suertatu zaigu, esate baterako, azaldu ahal izateko zeren bidez ikas daitekeen idazkuntza literarioa eta, ikastekotan, zeintzuk lirartekeen horretako ereduak eta ibilbideak (*Huntaz eta hartaz* zein *Horretaz* saiakerak).

Jakin, badakigu, gauzak ez ditugula ontza jo gustuz ederrak edo onak direlako, alderantziz baizik. Hau da, gustagarritzat hartzen ditugun neurrian eder bihurtzen ditugula. Eta halaxe da etikan eta estetikan. Beraz, bizitzan gustatzen zaigunaren irudia da estetika. Ez dugu, bada, jakintzaren arlo soltea, etikarekin batera doan jarrera baizik. Nolabait adie-

²¹ Ikus Bengoetxea, J.B & Txapartegi, E. (2004) Idazlan akadedemikoa: aholku metodologikokak, in *Filosofiako Gida*, op.cit.

²² Bruner J. (1991) *Actos de significado. Más allá de la revolución cognitiva*. Alianza. Madrid

razia, ona denak ederra behar du. Baina, alderantziz ere esan genezakeen: bikaintasunak ez duela zerikusirik morallarekin, aitzitik, inor gustagarria izan daiteke eta, era berean, gaiztoa izan oso.

Baina, aldiz, ezer irakatsi behar ez dela esatea ez da zi-legi. Besteak beste, hori ere ez baita posible, bizitzan ezin delako bizi ezer ikasi gabe. Areago, gehienetan, konturatzeko ikasten ari gara etengabe. Korapilo honen berri ematen digu Txillarrek bere eskaintza literarioan.

Derridak *Le monolinguisme de l'autre* argitaratu zue-nean (1996an) telebista eta psikoanalisi kritikatu zuen modu bertsuan, hizkuntzan betidanik eta betirako aurkitu daitekeen betiereko esanahiaz trufatu zen, idazteko norberaren estiloaren alde azalduz.

Entsegugilea izanik, idazten hasiz gero soilik ez da inor idazle bihurtzen, baina ustezko berdintasun hori, idazlea *versus* irakaslea, azaleko kontraesana besterik ez da. Galderak, bada, beste bat izan beharko luke: sortzaile izateko nola ulertu beharra dago idazketaren ikaskuntza?

Idazten ikasteko eredurik ez badago ere, eta bakoitzaren berrikuntza zertan datzan jakiteko norberaren ikerketa egitea ezinbestekoa izan arren, Txillardegik ahalik eta ondoen idazteko desira eta idazkeran saiatzeko nondik norakoak erakutsi dizkigu. Ekarpen literarioa zein ezagutzarena ez dago gogamen teorikoaren azalpenaren baitan, idazkeraren praktikan oinarritutako adierazpenean baizik.

Ch.F. Ramuz suitzarrak zioenaren antzera:

«J'aie essayé de me servir d'une langue-geste qui continuât à être celle dont on servait autour de moi, non de la langue-signe qui était dans les livres.»

Testu literario guztiek, eta saiakerak bereziki, gertuko hizkuntza bezain beste distantziazko ikuspegia eskatzen dute, errealitateaz jabetu ahal izateko, errealitatearekin hausteko eta, finean, errealitatearen balizko ereduak antzemateko...²³

Hizkuntza pertsonal hori estiloa da, eta horrek ez du esan nahi idazteko ohiko zurruntasun akademikoa erabili behar denik, aitzitik, hizkuntzaren erabilera arrunta baztertzea eskatzen du. Ezin da estiloa irakatsi, baina norberaren adierazpideak askatzen saiatu bai. Hori da erronka eta bide bakarra.²⁴

5.5.- Trebezia

Berriro diot, estiloari buruz adierazitakoa berriz errepikatuz, idaztankera irakasterik ez badago ere, idazten trebatzea eta norberaren idazkera bilatzen laguntzeko ereduak proposatzea, eta erreferentziak aurkitzen ahalegindu beharra dago. Txillardegi hizkuntza literario modernoaren adibide gardena da. Saiatu zen idazten euskara literarioa bera onartua izan aurretik eta, bere idazkuntza lan trebeetan, euskal saiakeragilearen eredu bihurtu zaigu honez gero.

²³ Ricoeur, P (1986) *Du texte à l'action*. Seuil.

²⁴ Philippe, G. (2004) *Flaubert savait-il écrire? Une querelle grammaticale de la littérature française, 1890-1940*